

9.1M

3.

20.530

GYERGYÓ TÖRTÉNETE

A KIALAKULÁSTÓL A HATÁRŐRSÉG SZERVEZÉSÉIG.

(TEKINTETTEL A NEMZETISÉGI KÉRDÉSRE.)

36.834C

IRTA:
KÖLÖNTE BÉLA
FŐGIMN. TANÁR.

ÁRA 3 KORONA.

NYOMATOTT A KOSSUTH-NYOMDA KÖNYVSZAJTÓJÁN
□ GYERGYÓSZENTMIKLÓSON. □

Nagy József (összeáll.): Gyergyó digitális szövegtára.
Lelet hely: adatbank.ro/Szövegtárak/Székely-honfoglalati-tár

GYERGYÓ TÖRTÉNETE

A KIALAKULÁSTÓL A HATÁRŐRSÉG SZERVEZÉSÉIG.

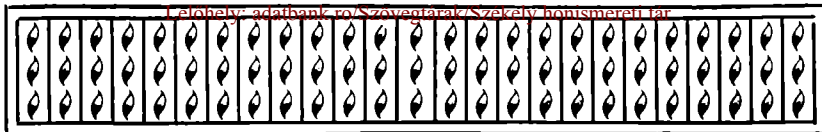
(TEKINTETTEL A NEMZETISÉGI KÉRDÉSRE.)

IRTA:
KÖLÖNTE BÉLA,
FŐGIMN. TANÁR.

NYOMATOTT A KOSSUTH-NYOMDA KÖNYVSAJTÓJÁN
□ GYERGYÓSZENTMIKLÓSON 1910. ÉVBEN. □

Nagy József (összeáll.): Gyergyó digitális szövegtára.
Lelőhely: adatbank.ro/Szövegtárak/Székely honismereti tár

GYERGYÓ TÖRTÉNETE.

III.

A vajdaság kora.

Míg Erdély Magyarország kiegészítő részét képezi s a király által kinevezett vajdák alatt él — Gyergyó lakossága a berendezkedés, elhelyezkedés lassu folyamatán halad át. Igaz ugyan, hogy 1463-ban már mint Csik fuszéke szerepel, de e korban csak még négy kialakult székely községről beszélhetünk: t. i. Szentmiklósról, Szárhegyről, Alfaluról és Ujfaluról. A pápai dézmák 1332, 1333 és 1334-iki regestruma csak három papról tesz említést,¹ amiről helyesen következtet Orbán Balázs is arra, hogy csak három egyházközség állott fenn² és e három kétségkívül Szentmiklós, Szárhegy és Alfalu. (Ujfalu körülbelül ebben az időben húzódik le a Maros mellé.) E három község egy időben keletkezhetett, tehát közvetlenül a tatárjárás után. Az alfalvi lelkészi levéltárban egy 1823-ban készült decretumban azt olvastam — amint írója is megjegyzi: ha lihető — hogy a régi torony felirata 1213-ból való,³ de bizonyos, kétségkívül álló magyarázata ennek az, hogy a torony építője az „MCCXIII”-ből nem egy „C”-t,⁴

1. „Nicolaus sacerdos de Gyorgio, Stephanus sacerdos de Georgio és Thomas sac. de Georgio.”

2. Orbán Balázs: i. m. 145. l.

3. Decretum Parochiae. 1823. „Gyergyóalfalu est una ex antiquissimis Siculicis Parochiis, nam anno 1213 — si fides habenda est inscriptioni Turri Ecclesiae inciso, Ecclesiam et Turrim aedificatam habuit.”

4. „C” = 100.

hanem „D“-t¹ felejtett ki.² — Hogy még 1332-ben is milyen gyéren lakhatták Gyergyót a székelyek, mutatják a már említett regestrumok, melyeknek collectorai nem is tartják érdemesnek a három községet névleg felemlíteni, hanem mind a három lelkeszt egyszerűen csak „gyergyói“-nak nevezik. Következtetésemet igazolja az is, hogy a dézma nagyon csekély.

A település e korban egyre tart és pedig mind a három szomszédos székéből. Tehát nem egyedül Csik telepítése Gyergyó, sőt azt hiszem, hogy éppen Csik vette e munkában a legkisebb részt. Hiszen Csik, miután alig néhány évtizeddel idősebb Gyergyónál, nem lehetett abban a helyzetben, hogy a saját gyér lakosságából Gyergyónak is számbavehető mennyiséget juttasson. Fenti állításomat igazolja az is, hogy külső, viselet, szokás, a beszédmód sajátosságai tekintetében még ma is sok különbséget találunk Gyergyó nyugati, keleti és délnyugati részén fekvő községek között, de hogy melyik község melyik széknek köszönheti keletkezését, arról csak a hosszas utánjárást kívánó pontos nyelvjárási adatok győzhetnek meg. Az azonban bizonyos, hogy a betelepülés Gyergyóban sokáig tart. Tehát Gyergyó lakóinak szaporodásánál két tényező játszik közre: a természetes szaporulat s a betelepülés. S így nem csodálkozhatunk azon, hogy a később (a XVII. és XVIII. század folyamán) történő tömeges örmény, de különösen a szivárgó oláh betelepülés után Gyergyó lakossága vetekszik Csik lakóinak számával. A folytonos szaporodás okozza a többi falvak keletkezését és pedig, ahogyan megállapítani tudtam, a következő sorrendben:

Szárhegy telepíti *Ditrót*.

Miután 1616-iki³ lustrában már 56, de az 1567-iki regestrumban még csak 26 kapuval szerepel, arra lehet következtetni, hogy körülbelül a XV. század közepén keletkezett Szárhegy lakóinak kitelepülése folytán. Szárhegy régen, különösen a gróf

1. „D“ = 500.

2. Sok ballhiedelemre, elmagyarázgatásra adott alkalmat az a körülmény, hogy a régi feliratok számjegyei, vagy betűi közül nem ritkán véletlenül, sőt tudatosan kimarad, vagy az idők folyamán felismerhetetlenségig elmosódik egy-egy. Sok feliratnál a renováló közegnek inkább tudákossága, vagy jóhiszeműsége, mint tudata nyilvánul meg. Van eset rá, hogy az ódon czífrázatu, különösen a görökus, vagy a Cirill-rendszerű betűk hibás olvasása téveszti meg a szemlélt.

3. Kutfőink között számos lustra (összeírás) maradt az utókorra. Én szándékosan használok ezt, mert elrendelőjének, Bethlen Gábornak egyénisége a legjobb kezeség arra, hogy e lustra szavahihetőség dolgában legáltalább is egyenrangú a többivel.

Lázár család hatalma teljén valóságos középpontja a fuszéknek. Lakóinak száma az örménység betelepüléséig vetekszik a Szentmiklóséval. Ma már Szárhegy hátrányára Ditró érdekes példája annak, hogy a telep idővel tulszárnyalhatja az anyaközséget.

Ditró telepítése Remete.

Remete az 1567-iki regestrumban még csak 6 kapuval szerepel; az 1616-iki lustrában is csak 27-tel. Körülbelül a XVI. század elején keletkezett s Ditrótól 1726-ban vált el.

Alfalu telepíti Csomafalvát.

Csomafalva az 1567-iki regestrumban 15 kapuval, az 1616-iki lustrában már 51 kapuval van felemlítve. Keletkezését szintén a XV. század közepére lehet tenni. Alfalutól 1730-ban függetleníti magát.¹

Szentmiklós telepíti Tekerőpatakot.

Tekerőpatak az 1567-iki regestrumban már 40 kapuval szerepel; az 1616-iki lustrában 101-gyel. A négy anyaközség után (Ujfalut² is ideszámítva) hosszú időn át kétségtelenül ez a legnagyobb telep. Nagyságát bizonyítja és megmagyarázza két körülmény: 1. hogy a legnagyobb anyaközség, Szentmiklós kitelepülése; 2. hogy Ferenczi György „vicarius generalis“-nak 1629-ben irt regestruma³ szerint 1586-ban már két megyebíró képviseli a szentmiklósi egyháztanács ülésén. 1732-ben válik el a szentmiklósi egyházközségtől.

Ujfalu és Tekerőpatak közös telepítése Kilyénfalva.

Ezt onnan következtetem egyrészt, hogy az 1616-iki lustra tanúsága szerint úgy Ujfalu, mint Tekerőpatak lakóinak vannak itt jobbágyai; másrészt pedig abból, hogy az 1567-iki regestrum nem is említi, míg az 1616-iki lustrában már 39 kapuval szerepel. Kétségtelen, hogy a 9 székely község között a legfiatalabb.

* * *

E kor Gyergyó beléletének különösen politikai történetéből keveset tár fel. Messze csik az országos bonyodalmak színterétől, földrajzi fekvése és elszigetelt volta megmenti a külső törekvésektől. De azért e homályból kiemelkedik két mozzanat, melyek története menetére, fejlődésére elhatározó befolyással

1. Az alfalvi lelkési hivatal levéltára: Decretum Parochiae. 1823.

2. Ujfalu a többi községtől minden tekintetben elüt. Szerény véleményem szerint tisztán udvarhelyszéki település.

3. Kézirata a szárhegyi kolostor levéltárában.

vannak. E két mozzanat: A Lázár család egyik ága gyergyói primor lesz — Gyergyó, mint szék jelenik meg.

A már említett elszigetelt fekvés, az országos politika változásaitól inentes légkör biztosította Gyergyónak az aránylag rövid idő alatt székké formálódását, zavartalan s így rohamos fejlődését; viszont éppen ugyanezen okok tették lehetővé azt a más székben egyáltalán nem tapasztalható körülményt, hogy egy család valósággal ráñd a szék nyakára, s annak története irányítására nem egyszer elhatározó, döntő befolyással van. Az igaz, hogy e család sokszor szinte autokrata hatalma nem e szék földjében gyökerezik, hiszen Csikban, ahonnan beszármazott, már óriási kiterjedésű birtokokkal rendelkezett (különösen Lázárfalván és Csikszenttamáson), de annak ritkán nyomasztó, többször áldásos, jótékony voltát Gyergyó érezte.

Hogy hogyan jutott a Lázár család gyergyói birtokhoz — nem tudom, de maga gróf Lázár Miklós, a család történetírója sem mondja. Valószínűleg beházasodás,¹ s ennek révén öröklés folytán, mert az *ősfoglalás jogán álló* székely birtokra 1562-ig a „ius regium“ nem terjed ki. Már pedig gróf Lázár Miklós szerint Lázár András, aki először viseli a „szárhegyi“ előnevet, 1494-ben eszközöl ki VI. Sándor pápától a szárhegyi templom részére bullát.² Ennél fontosabb az, hogy az 1506-iki agyalfalvi gyűlés határozatait már mint „gyergyói“ Lázár András írja alá. Ebből az látszik, hogy Lázár András, ki nemcsak a gyergyói, hanem a csiki, a szentannai és gyalakuti birtokoknak is teljhatalmu ura, a gyergyóra helyezte a legnagyobb súlyt, ez volt a kedvenc tartózkodási helye. Vajjon miért helyezte előbbre csiki és marosszéki birtokainál? Két okból! Az első ok az, hogy miután Gyergyó messzebb esett a székely ispán, s ennek révén a király örökös szemétől, mint Csik, vagy Marosszék — az oligarcha természetű hatalmas ember erőszakos tettei is ritkábban, vagy későbbben jutottak illetékes tényezők tudomására; ő maga is nehezebben volt megközelíthető. Hogy ez a gondolatom nem fikció, s nem alapnélküli következtetés, tanúsítja az az 1519. szeptember 5-én kelt oklevél,³ mely tudomásunkra hozza, hogy Lázár András egyik haragosát, bizonyos Szentgyörgyi

1. A Lázár család a szentannai és gyalakuti birtokait is beházasodás útján szerezte.

2. Gróf Lázár Miklós: A gr. Lázár család története. — Gróf Lázár Ferenc 1721-ben kelt levele bizonyos Gyalogihoz.

3. Székely Oklevéltár, I. 344 l.

Tóth Miklóst valósággal kiüldözi az egész Székelyföldről és birtokaira kezét tesz. Szegény Tóth Miklós uram fut fűhöz-fához igazságért. Igazságát belátja minden fórum; ráirnak Lázár Andrásra, megfenyegetik. Mind nem használ semmit! Birtokait csak a Lázár András halála után tudja neki Szapolyay János vajda székgyűlési határozattal visszaadni. — A második ok az, hogy a Lázár család birtokai között ez a leghatalmasabb. Mutatja ezt Lázár András egyetlen fiának Lázár Jánosnak a végrendelete, kinek a kezén, miután több fia volt, feloszlik a hatalmas birtok. Legidősebb fiának, Lázár Istvánnak, elsőszülötti jusson a gyergyói birtokot hagyja, de a következőt teszi kötelességévé: „továbbá hagyom, hogy az én fiam Lázár István onnéton belül (t. i. Gyergyóból) mindenkor segítse az én többi fiaimat, kik ideki (Marosszéken, Csikban) laknak.“ Ezzel a szárhegyi ág, a gyalakuti és szentannai ágtól Lázár Istvánnal elkülönül, ki állandó lakóhelyül Szárhegyet választja, ott kastélyt épített:

„Christus Maria anno 15030.“

Hogyan szerezhettek — kérdezhetné valaki — a Lázárok olyan hatalmas magán vagyont, hogyan lehetett a gyergyói birtok tulajdonosa olyan hatalmas, mikor mindig azt hallottuk, hogy 1562. előtt, a székely szabadság és egyenlőség korszakában az arányos birtokviszonyok mellett nem fejlődhetett ki a nagy birtok a kis birtok rovására. Ez így általánosságban igaz, különösen a foglalás, berendezkedés korszakában: egyenlő jog alapján körülbelül egyforma területű birtokot foglal a székely, különösen addig, míg falu és tized közösségben él. De sajnos, ez a boldog korszak korántsem tart 1562-ig. De sociológiai alapon nem is tarthat, mert a szerencsés körülmények (öröklés, hozomány stb.) vagy a szorgalom, a birtokszerzési vágy megszüntetik önként érhetőleg a közösséget, s előáll a magánbirtok. Miután pedig a szabad székely szabadon rendelkezik a vagyonával, s így az megszerzhető — már csak pusztá emlékké sorvad az egyenlő birtoklás, s szabad az út a nagybirtok keletkezése felé. S ez áll különösen Gyergyóra, melynek elszigetelt volta¹ is nagyban elősegíti egy nagyratörő család vágyainak teljességét különösen abban az esetben, ha a nagybirtokra, s

1. A világtörténelem tanulsága az, hogy zsarnoki uralom (tyrannis) az elszigetelt, zárt területeken fejlődhetik a legkönnyebben. — Gondoljunk a görög városok, különösen a szigetek történetéről

e birtok utján hatalomra vágyó családnak számbavehető vetélytársa nincsen. Gyergyó történetében nem ismerünk olyan családot, mely a Lázárokkal harcot kezdhett volna a hatalom birtokáért — így nem esodálkozhatunk a fölött, hogy ez a család nagy birtokra, s ennek révén vezető szerepre tesz szert olyannyira, hogy el sem tudjuk választani Gyergyó történetét e család történetétől.

E hatalmas birtok sulya ránehezedik az egész Csikra, s olyan tekintélyre emeli birtokosait, hogy Csikszék főkirálybirái kevés kivétellel e család tagjai sorából kerülnek ki, sőt megtörténik, hogy befolyásukra támaszkodva e tisztet szinte örökösnek tekintik (pld. 1644-ben Kelemen Mihálylyal szemben IV. Lázár István).

Gyergyó viszonya Csikhoz.

Gyergyó, mint már fennebb említettem, 1463-ban jelenik meg mint szék először. Ezután az okmányokban sűrűn előfordul részint csak Csikkal, részint Csikkal és Kászonnal kapcsolatban. Hogy 1463. előtt minő viszonyban állott a két szék egymással, ma már oklevéltári bizonyíték híján biztosan meghatározni nem lehet. Connert „A székelyek alkotmányának históriája“ című művében ugyan azt mondja,¹ hogy: „azt sem lehet megmondani bizonyosra, vajjon minő viszonyban voltak egymáshoz, amennyiben különállásukat illetőleg is csak külön törvénykezési járásról lehet szó köztük, miként ezt a földrajzi helyzetök is magával hozza“, de ennek éppen így lehet az ellenkezőjét is állítani.

Az valószínű, hogy kezdetben e két szék között a függés nagyon laza lehetett, az alárendeltségi viszony meg épen vitás annál is inkább, mert Csik és Gyergyó keletkezése között nincsen valami nagy időkülömbőség. A két szék földrajzi helyzetét sem lehet az egymástól függés valószínűségének bizonyítására felhozni, mert az a földrajzban jártas egyén előtt éppen az ellenkezőt bizonyítaná. Mindkét szék külön folyók medencéje: Gyergyó a Marosé, Csik az Olté. Természetes átjáró e két folyó völgyébe nincs, nem is lehet, mert a két medencét egymástól elválasztó „Gréczes“ fekszik köztük. Megélhetés tekintetében egymásra utalva alig voltak, s ma is alig vannak. A szomszédos székekkel, vagy az ország távolabbi pontjaival való érint-

1. Dr. Connert: A székelyek alkotmányának históriája. 20 l.

kezésnek az utjai is ellentétes iránynak: Gyergyóó a Maros folyásának iránya, Csiké az Olt völgyének mente. Népe is más mindakettőnek. Nem lehet a később folyton megújuló függetlenítési törekvések mellett sem érdektelenül, közönyvel elhaladni, mert mindig bizonyos önérzet és elkeseredés nyilvánul meg azokban. A határ fölött a csiki és gyergyói falvak között állandó a civakodás, perlekedés, s a vizsgálati jegyzőkönyvekből gyakran kicsendül az a gunyos, hideg hang, amelylyel a gyergyói „csiki uraimék“-nak címezgeti a csiki szomszédot. Miért nem volt állandóan ilyen barátságtalan az érintkezés hangja pld. Kézdi, Orbai és Sepsi székek között?! — A gondolkodó embernek önkénytelenül az jut az eszébe, hogy okvetlenül kellett egy nagyon nyomós, mélyen járó oknak lenni, amelyben a nép ellenszenvé gyökerezik s amelyből állandóan táplálkozik. Azt hiszem, hogy ez az ok régi különállásuk emléke.

Hogy Gyergyó valamikor különálló szék lehetett, ha éppen bizonyítani nem is, de sejteni legalább lehet a következőkből:

Mátyás királynak 1466. június 27-ikén kelt oklevele Gyergyót Csiktől nemcsak külön, de a teljesen önálló anyaszékek sorában említi, anélkül, hogy ugyanakkor csak egy fiu széket említene:¹ „Fidelibus nostris universis et singulis Siculis in Sedibus Aranyos, Maros, Udvarhely, Chyk et *Gyurgyu* com-morantibus Salutem et gratiam.“

Az 1567-iki lajstromban is ugyan mint külön szék szerepel,² de erről már azt hiszem, hogy egy régi, már megszűnt állapotra való visszaemlékezés csupán.

Connert idézett művében azt mondja, hogy Gyergyóról csak mint külön törvénykezési járásról lehet megemlékezni. Nem szólva arról, hogy a Székelyföldön a „járás“ egészen a legujabb korig ismeretlen fogalom, tekinteten kívül hagyva fen-nebb felhozott észrevételeimet már maga az a körülmény is ellene szól a „külön törvénykezési járás“-nak, hogy Gyergyó-nak Csiktől való függése éppen az igazságszolgáltatás és tör-vénykezés terén alapszik, más tekintetben, amint alább látni fogjuk, független Csiktől. Sőt azt hiszem, hogy Csiktől való függésének is éppen az igazságszolgáltatás és közigazgatás egy-szerűsítése volt az oka.

Mikor lett tényleg Csik fuszéke? Miután Gyergyónak e

1. Székely Oklevéltár: I. 203 l.

2. Connort: A székelyek intézményei. 19 l.

kori helyzetét sem látjuk tisztán, hiszen az oklevelek alapján a függetlenség ellen éppen úgy lehet érvelni, mint mellette, az időpontot sem lehet világosan, kellő pontossággal meghatározni. Szerény véleményem szerint vagy a Szapolyay János királysága, vagy még inkább, a Martinuzzi kormányzósága alatt jöhetett létre az a szoros kötelék, amely a XVI. század közepe táján Csik és Gyergyó között már tagadhatatlanul fennáll. Martinuzzi-nak, ennek a hatalmas tehetségű, élesszemű államférfiúnak intézkedéseiből minduntalan előcsillan az a szinte aggodalmas igyekezet, melylyel Erdélyt, az ő megálmodott nagy, egységes Magyarországnak védbástyáját felépíti; előcsillan az az aprólékoskossáig menő gond, melylyel Erdélyt minél egységesebbé igyekszik tenni. Feltehető, hogy ennek az embernek a tekintetét nem kerülte el a fejlődő Gyergyó rendezetlen helyzete sem, de aki egész életében, minden gondolatával az állami egység, a minél koncentráltabb összetartás barátja, aki az állami kormányzás szétforgácsolásának esküdt ellensége, bizonyára nem nézte volna jó szemmel a többi székekhez viszonyítva aránylag csekély területű Gyergyónak külön, önálló székké való alakulását már csak azért sem, mert a központi kormányzat egyszerűsítésének rovására esett volna.

Beismerem, hogy ez csak feltevés. Megállhat, mert valószínű, de oklevelek híján nem bizonyítható. Meg kell elégednünk azzal a bizonyossággal, hogy a XVI. század közepén Gyergyó már Csik fiuszéke. Egy *főkapitánya* és *főkirálybírója* van Csikkal.¹ De *székbirója* (később *alkirálybíró*²) volt mindenik székeknek külön-külön, s így Gyergyónak is. A közös székgülések székhelye *Szereda* volt.³ Itt intézték a három székek (Csik, Gyergyó és Kászon) közös ügyeit. Az oklevelek arról is tanuskodnak, hogy Gyergyó ebben az időben sokkal szorosabb viszonyban van Csikkal, mint Kászon. Kászon ugyanis a Zsigmond király 1390-iki moldvaországi hadjárata után vitéz magatartásáért külön kapitány és királybíró választására kapott kiváltságot. „Nem kellett nekik bármelyik székhöz felebbezni pereiket, hanem egyenesen a kuriához”.⁴ Később ugyan elveszti

1. Dr. Connert: A székelyek alkotmányának története. 20 l.

2. Connert: A székelyek intézményei. 43 l.: „Kétségbe nem vonható, hogy 1570-ben a székbíró hivatala már megszűnt létezni és hogy a királybíró vette át feladatát, a kapitány azonban még hivataloskodott.”

3. Dr. Connert: A székelyek alkotmányának története. 21 l.

4. Connert: A székelyek intézményei. 22 l.

e függetlenségét, de közigazgatási, hadászati és törvénykezési tekintetben sokáig független Csiktól, míg Gyergyó például igazságszolgáltatási ügyekben teljesen Csiknak van alárendelve. Közigazgatási tekintetben, amennyiben előljáróit, mint minden szék, maga választja, független Csiktól. A hadi szemlelistákban, az ügynevezett „mustrákban“ a hadkötelezettek külön vannak felsorolva.¹ E két tekintetben Csikszéktől csak annyiban függ, hogy közigazgatása menetét a közös főkirálybíró őrzi ellen és haderejének vezetője a közös főkapitány. Nem így van ez az igazságszolgáltatásban. A gyergyói ember vesztett perét a fiuszéktől az anyaszékhez felebbezte, s csak innen vihette az udvarhelyi közös székgyűlés elé. Ha ennek ítéletében sem nyugodott meg, csak akkor jutott a comes (székely ispán) s ennek révén az uralkodó elé.² Természetes, hogy az ügyek ilyen hosszadalmas menete a fejedelemség korában jelentősen megrövidül. A XV. században az esküdtzékek intézménye lép életbe.³ Eddig pereiket az általános székgyűlés elé terjesztették. Az esküdtzék intézményének behozatalát a per gyorsabb lejárátása tette célszerűvé, hatásköre körülbelül ugyanaz, mint a mai esküdtzéké. Minden széknek, így Gyergyónak is külön esküdtzéke volt, mely a székbíró (iudex terrestris), majd az alkirálybíró (viceiudex regius) elnöklete alatt ült törvényt. Az oklevelek a rendes „székülők“ (esküdtek) számát 12-re teszik, de miut mindenre, az 1562-ik év erre az intézményre is változást hozott. Gyergyószéknek 1625-ben 9 „székülője“ van.⁴ Az igazságszolgáltatásnak csak ez első fóruma független Csikszéktől.

Most lássuk röviden, hogy hogyan rendezkedik be a gyergyói székely; milyen a társadalma; milyenek a jogintézményei?

A birtokviszonyok kialakulása Gyergyóban.

A gyergyói medence területén fekvő telepek formája teljesen megfelel annak a felfogásnak, melyet a betelepülésre vonatkozólag alkottam magamnak, sőt e felfogás kialakulására, bevallom, nagy befolyással volt a gyergyói telekkönyvi rajzok áttekintése is.

A falvak határainak Erdélyben szokatlan nagysága, a bel-

1. Dr. Connert: A székelyek alkotmányának története. 20 l.
2. Connert: A székelyek intézményei. 29 l.
3. Connert: A székelyek intézményei. 28 l.
4. Connert: A székelyek intézményei. 46 l.

telkek, dülők határozatlan rendje, szabálytalan alakja arra enged következtetést, hogy a föld használatba vétele nem előre meghatározott beosztás szerint történt.

Az ember társuló lény. A tatárjárás borzalmai elől az ismeretlen helyre menekülő, s az egy évi bujdoklás után letelepülni szándékozó székelység, mely nép már azelőtt rendezett viszonyok között községekben élt — még inkább érezhette, hogy a társulásban van az erő. Csoportokba verődtek hát, hogy közösen, s így hamarabb hódítsanak a rengetegben hazút. Így keletkeznek az első községek.

A székely birtokviszonyok fejlődéséből úgy tudjuk, hogy valamely helynek legelső birtokbavétele nemzetségek és ágak közötti felosztás útján történik.¹ Gyergyóban a birtokbavétel az első módjáról nem beszélhetünk, minthogy nem gondolhatjuk, hogy olyan zavaros időkben több székéből bemenekülő, egymáshoz többé-kevésbé idegen lakosság ágak és nemek szerint sorakozhatott volna. Önként következik, hogy a menekülő lakosság kisebb csoportokba alakul s e csoportok közös erővel vágják, irtják az elfoglalandó helyen az erdőséget, szarítják a mocsaras helyeket, s az így, közös erővel, egy irányban nyert terület felosztását a köz elhatározására bízzák. Így keletkezik a *nyilföld*, vagy a hogyan Gyergyóban nevezik: a „nyilat“.² A „nyil“ vagy „nyilat“ a „nyilas“ (rés) szóból ered; Gyergyóban az erdő között levő hosszanti tisztást ma is „erdőnyilas“-nak nevezik.

A nyilföldből a község minden egyes lakója kapott részt, úgyszintén maga a község is a közös célokra. De miután a folyton növekvő nyilföldből az új betelepülőknek is juttatnak, a nyilföldet időnkint újra osztják. Hogy az új telepeseket sem volt szabad a nyilföld élvezetéből kizárni, bár az ősfoglalók gyakran tiltakoztak, mutatja Marosszék konstitúciójának következő rendelkezése:³ „Amely háznak, vagy telkes gazdának a falu a közönséges nyilföldből, erdő, mező, vagy szántóföld legyen az, nyilat nem ad, az egy vicetisztviselőt kivihet, holott a vicetisztviselő, ha a dolog alapos vizsgálatakor úgy tapasztalja, hogy a bírák, vagy esküdtek a nyilat ok nélkül huzzák el tőle, úgy azok poena minoris potentiae büntetéssel fenytendők. A *nyilföld alatt pedig nem örökölt jószág, hanem a falu közös*

1. A székelység e szokása is azonos a magyarsággal.

2. Gyergyóalfalu határában azt a hatalmas kaszálót, mely a Hargita lábáig nyúlik, e amely a község tulajdona, ma is „Nyilat“-nak hívják.

3. Corpus Statutorum 61., art. 19.

jószágra értendő.“ A nyilföld élvezetéből azért nem lehet az új telepest kizárni, mert az, miután a települést háztelek adományozásával maga a falu könnyíti meg, a közös szolgálatban való részesedést is megkövetelhetette. Mikor a közös nyilföld magántulajdonokra bomlik, s csak a község külön „nyila“ marad fenn, mikor a szép székely egyenlőség a rendiség áldozata lesz — a község nyilából adnak még a zsellérnek, vagy jobbágy-nak is. Erről tanuskodik János Zsigmondnak 1569-ből fennmaradt egyik levele:¹ „Az osztó, vagy nyilfödek felosztására nézve nagy köztük az egyenetlenség. Némelyek ami parancsainkkal, hogy a földet osszák fel, meg vannak elégedve, mások nincsenek. Kivált Csikban vannak a lófejek között olyanok, akik ami jobbágyaink ellen a nyilföldön karddal védekeztek a felosztás miatt. Mások pereltek a széki törvényszéknél ilyen földekért, hogy t. i. az ők földjükből adtak részt azoknak; ezért megterheltek ami jobbágyaink is, úgy a széki törvényszéknél, mint ami táblánkon is, mikor ide fölebbeztek.“ Ha intézkedés történik arról, hogy a jobbágy is kapjon a község nyilföldjéből, még világosabban szól az az 1562. év viharát kiálló székelyre:² „Ha egy nemes ember vagy lófő egy faluba betelepedett, házteleket kért a falutól vagy pénzért kellett vásárolnia. Ha egyszer ő házhelyet vagy akár házat is pénzzel vásárolt annak osztóföldet a falunak adnia kellett.“

1562. előtt a nyilföldet senki magánbirtokba nem vehette, tehát örökség tárgya nem lehetett. A nyilföld a közé, a község lakóinak összességéé (tehát nem a községé, mint jogi személyé), melylyel az egyén nem rendelkezhetett. A közösség valósággal elnyomja az egyén akaratát, s még akkor is érezteti régi tekintélyét, mikor az már csak emlék. Gyergyóujfalunak 1581-ben kelt szabályrendeletében ezt találjuk:³ „Minthogy a falu még a régi székely szabadság idejében azt határozta volt, hogy a falu tudta nélkül senkinek sem szabad a falu határában, erdőn, mezőn magának jószágot bitangolni, az mostantól fogva is úgy lesz. Örökölni csak a falu beleegyezésével szabad. Ha saját akaratulag veszi birtokába, minden marhája, öröksége a falué legyen.“ Ugyanilyen hangon intézkedik Csikszentmihály 1639-

1. Székely Oklevéltár: II. 25 l.

2. Connert: A székelyek alkotmányának históriája. 67 l. Székely Oklevéltár: II. 283 l.

3. Székely Oklevéltár: V. 127 l., art. 19.

ből, tehát még későbbre is fennmaradt falu szabálya:¹ „Továbbá elhatároztuk, hogy sem a nyiresben, sem egyebütt levő kaszálókon, sem a nyilszántó földeken a falu tudta nélkül senki semmit el ne zálogosítson, vagy másként el ne idegenítsen, anélkül, hogy a helység tizesének azt ne mondta volna. Ha a falubeliek nem veszik meg azt, akkor más falubeli embereknek is el lehet adni. De más falubeli embernek azt elzálogosítani nem szabad, hanem csak a hasznát adja el. Ha ezelőtt azt valaki zálogba adta, s öt esztendő alatt nem váltotta vissza, s ha a falu kiváltja, akkor az a falué.“

A földközösség már kezdetben nem tetszett mindenkinek, különösen nem a szorgalmasabbaknak és a vagyoni függetlenségre törekvőknek. A kötelék lassanként lazult, s csakhamar szabadabban mozoghattak. Gazdátlan terület akadt elég, csak irtani kellett. Ennek pedig a község, ha más tekintetben érezte is hatalmát az egyéni akarattal szemben — nem állott utjába. De nem is állhatott, ha a törekvő székely a közös nyilföldet nem bántotta, s utóvégre az irtás, a művelhető földek szaporítása a községnek is érdekében áll, annál is inkább, mert az irtandó területről maga a község is részt kap.

Hogy a foglalás alaposabban, gyorsabban menjen, érdekcsoportokra (valószínűleg 10—10 rokon család, vagy irtó), úgynevezett „tizesek“-re oszlottak. Minden tizes külön kijelölt irányban, rendszeresen valamely dülő irányában a saját maga részére irtott, s a területet a tizes kebeléből választott két „tanácsos“ osztotta fel.² A község amint már említettem a vagyonszerzés ez újabb módjába csak annyiban szólott bele, hogy egy részt a maga számára kért.

A tizesek jelentőségét megfejtve nem találtam sehol. De ez nem a történetírók mulasztása, mert Marostorda, vagy Udvarhely megyében ennek nyomát ma már hiába keressük, s az oklevelek sem világítanak rá e kérdésre.

Az én munkám már sokkal könnyebb volt. Itt van Ujfalu. E község, el merem mondani, az összes székely községek között a legszívósabban ragaszkodott a múlt hagyományaihoz. Itt még 1870-ben is a tizesek irtásából a községnek jutott részen legeltetik a falu bikáját. Mig Szentmiklóson — noha tudjuk,

1. Székely Oklevéltár: VI. 66., art. 9.

2. A felosztás módját idősebb emberektől tudom, kikre ugyan szájhagyomány útján jutott, de miután valószínűnek látszik, elfogadom.

hogy 6 tizese volt — ma már a régi tizes nevek Alszeg, Felszeg, Középtizessé zsugorodtak; addig Ujfaluban az öt tizes neve még maig is él: *Alsóvész, Vészhágo, Fenyés, Hosszúbükk* és *Kosza*.

Ismerős nevek ezek! Dolgozatom első részében soroltam fel már egyszer Ujfalu dülői között.

Tehát a tizesek nevüket az általuk elfoglalt dülők neve után kapják. E körülmény meg azt bizonyítja, hogy a tizes nem közigazgatási, vagy hadászati beosztás, hanem gazdasági, vagyoni céllal bíró egyesülés, s ami fő: fejlődési fokozat a községi közösségből a tiszta magántulajdon felé. Átmenet a földközösségből a magántulajdonba!

De sem a földközösség, sem a tizesbirtoklás nem marad fenn sokáig. Mindkettőt elsepri az 1562-ik év mindent felforgató vihara és pedig oly alaposan, hogy az előbbiből csak a község (már mint testület) elidegeníthetetlen része, s az utóbbiból a legtöbb községben csak éppen a „tizes“ szó maradt fenn. A „*ius regium*“ beavatkozása folytán már a XVI. század végén a szék művelése alatt álló területének legnagyobb része magánbirtok, s csak elenyészően kicsiny része községi birtok.

Azok a hatalmas területek, melyek már terjedelmüknél fogva sem kerülhettek a községi, tizes, vagy magánbirtoklás hatáskörébe, a szék közös birtokaivá lettek. Ezeken a területeken a legeltetési és faizási jog a szék minden lakójának közös joga, de abból irtás útján magántulajdont foglalni nem lehet. Aranyosszék 1699-ből fennmaradt rendelkezései e tárgyban így intézkednek¹: „Cgeez és Hidas uraimék garázdálkodva a szék erdejét kivágják és kiirtják, hogy szántóföldet csináljanak belőle a szék nagy kárára, s mert a széknek úgy erdőre, mint szántóra szüksége van, azért mindenkinek személyre való különbség nélkül megtiltatik, hogy a szék erdejét pusztítsa, irtsa, égesse, kivágja oly szándékkal, hogy abból szántót, rétet vagy kaszálót csináljon. A régebbi irtások, amiket eddig szántottak, maradjon kezökben, úgy mégis, hogy ha olyan hely akad az erdőben, azt ők kerítéssel vegyék körül.“

Az ilyen rendelkezések útját vágván a további irtásoknak megvédelmezik ugyan a közös birtoklást, de viszont gátat emelnek jó ideig a kultúra és település elé, amely körülményből

1. Corpus Statutorum: I. 106 l.

több baj és kellemetlenség háramlott a székerekre, mint haszon az intézkedések nyomán. Mert a szék birtokát képező hatalmas havasok és rengetegek, melveknak kezelése a nagy távolságok vagy a nehezen megközelíthetőség miatt nem állott a szék keze ügyébe, valósággal tanyáivá, váraivá lettek azoknak az elemeknek, kiket részint a székely társadalom lökött ki magából, részint a szomszéd, gyakran idegen területekről, mint pld. Moldvából hajtott át a kalandvágó, s a prédaszomjuság. Hatalmas rablóbandák keletkeznek, amelyek nemcsak hogy állandóan veszélyeztetik a köz- és vagyonbiztonságot, de folytonos rettegésben tartják a szomszédos falvak népét is. A székerek erkölcsi és közbiztonsági rendelkezései tele vannak ugyan a rablók elleni panaszokkal és rendelkezésekkel, de vagy nincsenek kellő erejük és módjuk azok kiirtására, vagy a zavaros idők nagyobb politikai eseményei kötik le figyelmüket — minden úgy marad, ahogyan volt. Különösen a Gyergyó területén elvonuló hatalmas széki birtokok az eldorádói a rablóbandáknak.

Fent felsorolt birtoklási módok lassankint feledésbe merülnek. Igaz ugyan, hogy a régen közös széki birtokot képező erdők és havasi legelők a községek közbirtokosságának tulajdonába mennek át, de ez nem mentette meg a régi birtoklást, csak halvány, alig derengő emlékét. A magánbirtoklás a szék fejlettségéhez mérve tulgyors elterjedésének káros következményeit, különösen azok érezték, akik új betelepülők voltak, mert már nem kaphattak a nyílásból részt: de azok is megsínylették, akik a magánbirtoklással járó katonai terhek alatt tönkrementek. E gyors, a még teljesen rá nem készült keretekben való fejlődés okozza nagyjában a székely földönlakók (zsellérek, inquilini) rendjét.

Jogviszonyok — jogintézmények.

A bécsi közös pénzügyminiszterium levéltárában az Erdély történetére vonatkozó okiratok között őriznek egy 1730-ból való emlékiratot, amely az erdélyi népek akkori helyzetét világítja meg. ¹Az emlékirat a székelyekről ezt írja: „A különbség a vármegyék és székerek lakói között az, hogy a nép a vármegyékben inkább oda van vetve a földesuraknak, terményéből tizedet fizet,

1. Székely Oklevéltár: VII. 356. l. — Compendiosa informatio de principatus Transylvaniae statu ejusque politica et civili administratione, jurium cursu et oeconomia provinciali privata et publica, quam brevissime fieri potuit, descripta,